

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΝΤΟΛΙΑΝΗΣ

"Εργασίες ανάδειξης
στους αρχαιολογικούς χώρους
της Θεσπρωτίας"

ΕΡΓΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ISBN 978-960-98289-0-1

ΛΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

**ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ
ΝΤΟΛΙΑΝΗΣ**

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΗΜΕΡΙΔΑΣ
ΜΕ ΘΕΜΑ:

**"ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΣΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥΣ
ΧΩΡΟΥΣ ΤΗΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ:
ΕΛΕΑ, ΝΤΟΛΙΑΝΗ, ΔΥΜΟΚΑΣΤΡΟ"**

ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑ
14 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2007

© Copyright
ΥΠΠΟ - ΛΒ' Ε.Π.Κ.Α.
Κύπρου 68 Ηγουμενίτσα
Τηλ.: 26650 29177
Fax: 26650 25133
E-mail: lbepek@culture.gr

ISBN 978-960-98289-0-1

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το παρόν έντυπο αποτελεί έκδοση των πρακτικών της ημερίδας που διοργανώθηκε στις 14.12.2008 στην Ηγουμενίτσα, για την παρουσίαση στο ευρύ κοινό των εργασιών ανάπλασης και ανάδειξης που πραγματοποιήθηκαν την τελευταία πενταετία στον αρχαιολογικό χώρο Ντόλιανης Θεσπρωτίας.

Οι εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Ντόλιανης, προϋπολογισμού 608.940,57 EURO, εντάχθηκαν ως ξεχωριστό υποέργο στα πλαίσια του ευρύτερου έργου "Ανάδειξη - Ανάπλαση αρχαιολογικών χώρων Ελέας και Ντόλιανης Θεσπρωτίας" του Μέτρου 3.3. "Ανάδειξη πολιτισμικών στοιχείων" του Π.Ε.Π. Ηπείρου (Περίοδος 2006 - 2008). Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν κατά το χρονικό διάστημα 11.09.2002 - 31.12.2007 απολογιστικά και με αυτεπιστασία αρχικά από την Η' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Κέρκυρας - Θεσπρωτίας και στη συνέχεια από τη νεοσύστατη ΛΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας.

Στο πλαίσιο του έργου πραγματοποιήθηκαν εργασίες ανάδειξης - ανάπλασης σε δύο ανεξάρτητους μεταξύ τους ιδιαίτερα σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους της Θεσπρωτίας, την Ελέα στο Δήμο Παραμυθιάς και τη Ντόλιανη στο Δήμο Παραποτάμου.

Ειδικότερα, το υποέργο "Ανάδειξη - ανάπλαση αρχαιολογικού χώρου Ντόλιανης" είχε ως στόχο ο δυσπρόσιτος και απροστάτευτος από κάθε ανθρώπινη και φυσική επέμβαση αρχαιολογικός χώρος της Ντόλιανης να αποκτήσει τις απαραίτητες υποδομές, προκειμένου να καταστεί προσβάσιμος στο κοινό, εξασφαλίζοντας, παράλληλα, την προστασία των αρχαιοτήτων και του περιβάλλοντός τους και αναδεικνύοντας τη διαχρονικότητα του οικισμού μέσα από τα σωζόμενα σήμερα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

Το εν λόγω υποέργο αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος για την ανάδειξη και προβολή της άγνωστης στο ευρύ κοινό πολιτιστικής κληρονομιάς της Θεσπρωτίας. Σε αυτό περιλαμβάνονται -πλην της Ντόλιανης- μία σειρά από αρχαιολογικούς χώρους (Πύργος Ραγίου, Ελέα, Γιτάνη, Δυμόκαστρο), όπου έχουν πραγματοποιηθεί ή βρίσκονται σε εξέλιξη ανάλογες εργασίες ανάδειξης, καθώς και το υπό κατασκευή Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας.

Η ολοκλήρωση των έργων αυτών θα δημιουργήσει ένα δίκτυο επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων και μνημείων διάσπαρτων σε όλη την έκταση του νομού συμβάλλοντας στην αναβάθμιση των πολιτιστικών υποδομών και στην ανάπτυξη της πολιτιστικής, τουριστικής και οικονομικής δραστηριότητας της παραμεθόριας και υποβαθμισμένης περιοχής της Θεσπρωτίας.

**ΛΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας**

Βασιλική Λάμπρου
Ελπίδα Σαλταγιάννη
Αρχαιολόγοι ΛΒ' Ε.Π.Κ.Α.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΝΤΟΛΙΑΝΗΣ.
**ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΚΑΙ ΝΕΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ
ΔΕΔΟΜΕΝΑ**

Ο οχυρωμένος οικισμός στη θέση Ντόλιανη, έκτασης 50 περίπου στρεμμάτων, βρίσκεται επάνω στην κορυφή ενός ασβεστολιθικού λόφου δυτικά του σύγχρονου οικισμού του Γεροπλάτανου στο Δήμο Παραποτάμου. Η τοποθεσία που επιλέχθηκε για την εγκατάστασή του είναι ιδιαίτερα προνομιακή από άποψη φυσικής οχύρωσης, αφού από τα νότια και δυτικά προστατεύεται από απότομη χαράδρα, που διασχίζει ο ποταμός Καλαμάς. Επιπλέον, χωρίς να είναι άμεσα ορατή από απόσταση, λόγω των υψωμάτων που την περιβάλλουν, παρείχε τη δυνατότητα ελέγχου όλης της πεδινής έκτασης βόρεια και νότια του μέσου Καλαμά.

Θεωρείται εξαιρετικά πιθανή η ταύτιση του οικισμού της Ντόλιανης με την αρχαία Φανοτή, έδρα του θεοπρωτικού φύλου των Φανοτέων, την οποία πρώτος πρότεινε ο καθηγητής Σ. Δάκαρης, λόγω της καίριας θέσης και της ισχυρής οχύρωσής του. Οι Φανοτείς θεοπρωτοί πιστεύεται ότι κατείχαν κατά την αρχαιότητα την περιοχή του μέσου Καλαμά, στο τμήμα του δηλαδή από τη Βροσύνα στα όρια με το Ν. Ιωαννίνων μέχρι τη Σκάλα Φιλιατών, όπου η αρχαιολογική έρευνα δεν έχει εντοπίσει μέχρι σήμερα άλλον αξιόλογου μεγέθους οχυρωμένο οικισμό.

Το όνομα της Φανοτής είναι γνωστό από τις αρχαίες πηγές και συνδέεται άμεσα με τα γεγονότα που προηγήθηκαν της ρωμαϊκής κατάκτησης της Ήπειρου. Σύμφωνα με το ρωμαίο ιστορικό Λίβιο, το χειμώνα του 170/169 π.Χ., ο Appius Claudius επιχείρησε με 6.000 στρατιώτες να την καταλάβει, αλλά η πόλη άντεξε στην πολιορκία. Την επόμενη χρονιά όμως -μετά την ήττα του Περσέα στην Πύδνα- η Φανοτή θα είναι η πρώτη από όλες τις ηπειρωτικές πόλεις που θα παραδοθεί στα ρωμαϊκά στρατεύματα.

Τον 4ο π.Χ. αι. οι θεοπρωτοί ακολουθώντας τα πρότυπα του υπόλοιπου ελληνικού κόσμου συνοικίζονται για πρώτη φορά σε οργανωμένες πόλεις, τις οποίες περιβάλλουν με ισχυρές οχυρώσεις. Την ίδια εποχή είναι βέβαιο ότι κατασκευάζονται και οι οχυρώσεις της Ντόλιανης, που

Αρχαιολογικός χώρος Ντόλιανης
Εργασίες ανάδειξης και νέα αρχαιολογικά δεδομένα

αποτελούνται από δύο επάλληλους οχυρωματικούς περιβόλους με τον εσωτερικό να διαμορφώνει ένα είδος ακρόπολης στην κορυφή του υψώματος.

Όταν το Σεπτέμβριο του 2002 ξεκίνησαν οι εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου¹, οι γνώσεις μας γι' αυτόν ήταν εξαιρετικά περιορισμένες. Βασίζονταν κυρίως στις παρατηρήσεις των Nicolas Hammond και Σωτήρη Δάκαρη, οι οποίοι επισκέφτηκαν τη θέση τις δεκαετίες του 1930 και 1970 αντίστοιχα, καθώς και στις περιστασιακές έρευνες που διεξήγαγε κατά καιρούς η αρμόδια τότε για το νομό Η Εφορεία Αρχαιοτήτων.

Έτσι γνωρίζαμε για την ύπαρξη των οχυρωματικών περιβόλων, της μνημειακής τοξωτής κύριας πύλης του οικισμού, καθώς και για τις συχνές ανακατασκευές των τειχών και τα διάσπαρτα ερείπια από διάφορες χρονικές περιόδους, ορατά κυρίως στο χώρο της ακρόπολης. Στο βορειοανατολικό τμήμα της ακρόπολης σωστική ανασκαφική έρευνα το 1995 έφερε στο φως τα κατάλοιπα ενός ελληνιστικού κτιρίου, πιθανώς οικίας μεγάλων διαστάσεων, που επαναχρησιμοποιήθηκε κατά τη ρωμαϊκή περίοδο.

Παράλληλα, ήταν γνωστή από το Δάκαρη η θέση του κεντρικού νεκροταφείου του αρχαίου οικισμού στις υπώρειες γειτονικού λόφου. Στο σημείο αυτό σωστική ανασκαφή που έγινε το 2000 με αφορμή την κατασκευή του επαρχιακού δρόμου προς το χωριό Γεροπλάτανος αποκάλυψε 11 κιβωτιόσχημους τάφους της μέσης βυζαντινής περιόδου, ενώ την επόμενη χρονιά ερευνήθηκε λίγο βορειότερα ένας ημικατεστραμμένος ελληνιστικός κιβωτιόσχημος τάφος.

Τα στοιχεία αυτά μιλούσαν για μία θέση κατοίκησης εξαιρετικά μακρόβια, μοναδικό ίσως παράδειγμα θεσπρωτικού οικισμού του 4ου π.Χ. αι., που ακμάζει την ελληνιστική περίοδο, αλλά επιβιώνει και μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση και φαίνεται ότι παραμένει λίγο έως πολύ ενεργός έως και τους μεταβυζαντινούς χρόνους. Πηγές της βυζαντινής και πρώιμης οθωμανικής περιόδου βεβαιώνουν την ύπαρξη του οικισμού, που επιζεί πλέον με νέο όνομα. Σε χρυσόβουλλο του Δεσπότη Συμεών Παλαιολόγου του Σέρβου από το 1321 αναφέρεται μαζί με άλλα τοπωνύμια της ευρύτερης περιοχής του θέματος της Βαγενετίας (περιοχή δυτικής Ήπείρου) ως Δολιανοί. Δύο αιώ-

---

¹ Για την ανάπλαση και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου της Ντόλιανης πραγματοποιήθηκαν οι εξής εργασίες: Αποψιλώσεις - καθαρισμοί, αποχωματώσεις, τακτοποίηση αρχαίου και νεότερου οικοδομικού υλικού, αρμολογήματα και μικροστερεώσεις λιθοδομών, τοποθέτηση περίφραξης, διαμόρφωση διαδρομής περιήγησης και δημιουργία χώρων θέασης επισκεπτών, τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων και πινακίδων σήμανσης, διαμόρφωση χώρου στάθμευσης οχημάτων, εγκατάσταση δικτύων ύδρευσης - ηλεκτροδότησης - πυρασφάλειας, κατασκευή κτιρίου εξυπρέτησης κοινού, γενικές τοπογραφικές αποτυπώσεις, σχεδιαστική αποτύπωση του χώρου στην αρχική και τελική του μορφή, φωτογραφική τεκμηρίωση των εργασιών, έκδοση ενημερωτικού υλικού, διοργάνωση ημερίδας για ενημέρωση του κοινού σχετικά με το πραγματοποιηθέν έργο.

νες αργότερα, οθωμανικός απογραφικός κατάλογος των μέσων του 15ου αιώνα εμφανίζει το όνομα ως Dulyani, από όπου και η σύγχρονη ονομασία της θέσης, Ντόλιανη.

Η μακροβιότητα του οικισμού της Φανοτής - Ντόλιανης συμβαδίζει με τη διαχρονική κατοίκηση που διαπιστώνεται στην ευρύτερη περιοχή των σύγχρονων οικισμών της Ρίζιανης και της Κορύτιανης του Δ. Παραποτάμου, τμήμα κατά την αρχαιότητα της επικράτειας της αρχαίας πόλης, Λείψανα ελληνιστικού ταφικού μνημείου και ρωμαϊκού λουτρού στη θέση προγενέστερου κτιρίου της ελληνιστικής περιόδου έχουν εντοπιστεί στον κάμπο της Ρίζιανης. Στην ίδια περιοχή ερευνήθηκε, επίσης, βυζαντινός κοιμητηριακός ναός και νεκροταφείο επάνω στα ερείπια παλαιοχριστιανικής βασιλικής, ενώ στη θέση κατασκευής του Χ.Υ.Τ.Α. Ηγουμενίτσας στην Κορύτιανη εντοπίστηκε και ανασκάφτηκαν κατάλοιπα ελληνιστικού κτιρίου και εκτεταμένο νεκροταφείο της μέσης βυζαντινής περιόδου.

Το 2002 η περιοχή της Ντόλιανης είχε μόλις βγει από την σχετική απομόνωση των προηγούμενων δεκαετιών με την κατασκευή της γέφυρας στον ποταμό Καλαμά, η οποία διευκόλυνε σε αφάνταστο βαθμό την προσβασιμότητα του αρχαιολογικού χώρου.

Πριν από την υλοποίηση των οποιωνδήποτε υποδομών, στο πλαίσιο των εργασιών ανάπλασης και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον περιορισμό και τον έλεγχο της πυκνής άγριας βλάστησης, που είχε ουσιαστικά εξαφανίσει τις αρχαιότητες. Η συστηματική αποψύλωση, που πραγματοποιήθηκε υπό την καθοδήγηση ειδικού γεωπόνου συνέβαλε στην αποκάλυψη των οχυρώσεων και των άλλων ορατών μνημείων του οικισμού, στον εντοπισμό νέων αρχιτεκτονικών καταλοίπων και στο σχεδιασμό της πορείας των επισκεπτών.

Η απομάκρυνση του καταπεσμένου οικοδομικού υλικού από το εσωτερικό και τον περιβάλλοντα χώρο των κτιρίων της τελευταίας φάσης κατοίκησης του οικισμού ανέδειξε τα κτίρια, τους περιβόλους και τα μονοπάτια του νεότερου οικισμού. Παράλληλα, η μερική αποκατάσταση των τούχων και άλλων αρχιτεκτονικών στοιχείων των κτιρίων με την επαναχρησιμοποίηση μέρους του καταπεσμένου υλικού οδήγησε στην αποσαφήνιση της μορφής τους.

Πέρα από τις επεμβάσεις στην τοιχοποίia των κτιρίων της τελευταίας φάσης της ακρόπολης, εργασίες στερέωσης ή συμπλήρωσης πραγματοποιήθηκαν και σε ευπαθή τμήματα των μεταγενέστερων οχυρώσεων.

Εκτεταμένες αποχωματώσεις διενεργήθηκαν, με σκοπό τη διευκόλυνση της χάραξης και κατασκευής της διαδρομής περιήγησης, καθώς και την ανάδειξη των μνημείων κατά μήκος της προτεινόμενης πορείας των επισκεπτών. Η ίδια η διαδρομή περιήγησης πραγματοποιείται μέσα από μονοπάτια που κατασκευάστηκαν με χρήση του διάσπαρτου στο χώρο νεότερου οικοδομικού υλικού, ώστε να είναι όσο το δυνατόν εναρμονισμένα

Αρχαιολογικός χώρος Ντόλιανης
Εργασίες ανάδειξης και νέα αρχαιολογικά δεδομένα

με το φυσικό και αρχαιολογικό περιβάλλον. Ράμπες και κλίμακες, σε μια βατή πορεία μέσα από σωζόμενες αρχαίες πύλες, αρχαίους δρόμους και νεότερα μονοπάτια καθοδηγούν τον επισκέπτη, ο οποίος βοηθούμενος από ενημερωτικές πινακίδες αποκτά σφαιρική εικόνα των διαδοχικών φάσεων του οικισμού. Στάσεις θέασης και ανάπαισης δίνουν τη δυνατότατα πανοραμικής θέας της ευρύτερης περιοχής της Ρίζιανης - Κορύτιανης.

Αμέσως μετά τη θύρα εισόδου του αρχαιολογικού χώρου κατασκευάστηκε κτίριο εξυπηρέτησης κοινού, όπου θα στεγαστεί έκθεση πληροφοριακού υλικού σχετικά με τον αρχαίο οικισμό και τις αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής. Εκεί θα είναι, επίσης, διαθέσιμο έντυπο ενημερωτικό υλικό, που θα υποβοηθά και θα κατευθύνει τον επισκέπτη κατά την περιήγησή του στο χώρο.

Οι απαραίτητες υποδομές του αρχαιολογικού χώρου συμπληρώνονται από την τοποθέτηση περίφραξης και περίφραξης ασφαλείας για την προστασία του κοινού, τη διαμόρφωση χώρου στάθμευσης οχημάτων, την εγκατάσταση δικτύων ηλεκτροδότησης, ύδρευσης, άρδευσης και πυρόσβεσης. Παράλληλα, νέες φυτεύσεις πραγματοποιήθηκαν σε επιλεγμένες περιοχές για τον καλλωπισμό της διαδρομής των επισκεπτών και του περιβάλλοντος χώρου του κτιρίου εξυπηρέτησης κοινού.

Όλες αυτές οι εργασίες μεταμόρφωσαν στην κυριολεξία τον αρχαιολογικό χώρο παρέχοντας μία φιλική προς τον επισκέπτη διαδρομή με αρχαιολογικό αλλά και φυσιολατρικό ενδιαφέρον. Επιπλέον, υποκατέστησαν έως ένα βαθμό την ανασκαφική έρευνα φέρνοντας στο φως πλήθος νέων στοιχείων για τη μορφή των οχυρώσεων και τις διαδοχικές φάσεις του οικισμού αλλάζοντας άρδην την εικόνα του χώρου.

Η σημαντικότερη ίσως ανατροπή στις αρχικές μας γνώσεις ήρθε από την ανεύρεση κεραμεικών οστράκων της αρχαϊκής περιόδου στο χώρο της ακρόπολης. Τα ευρήματα αυτά, αν και σποραδικά, μετακινούν την έναρξη της κατοίκησης στο λόφο της Ντόλιανης από τον 4ο στον 6ο τουλάχιστον π.Χ. αι. ή και ακόμη παλιότερα. Χειροποίητα αγγεία του 7ου π.Χ. αι. που βρέθηκαν σε τάφο του νεκροταφείου του οικισμού κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής της Εφορείας το 2005, επιβεβαιώνουν την άποψη αυτή. Άλλωστε, αρχαιολογικές μαρτυρίες της πρώιμης αυτής περιόδου δεν λείπουν και από την ευρύτερη περιοχή: κοντά στο γειτονικό σύγχρονο οικισμό του Αετού Φιλιατών ανασκάπτονται τα οικιστικά κατάλοιπα μίας αγροτικής εγκατάστασης σε χρήση από τη γεωμετρική εποχή έως τον 4ο π.Χ. αι.

Εντυπωσιακή είναι η έκταση και η ισχύς των οχυρώσεων που προστάθηκαν την αρχαία πόλη. Η διάταξη των δύο επάλληλων οχυρωματικών περιβόλων αποσαφηνίστηκε σε μεγάλο βαθμό. Ο εσωτερικός περίβολος προστάτευε την ακρόπολη στην κορυφή του υψώματος, και διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση με μέγιστο σωζόμενο ύψος τα 6 μ. Ο εξωτερικός περίβολος περιέβαλε τις ομαλές πλαγιές του λόφου και σώζεται σε πιο

αποσπασματική κατάσταση. Το δυτικό τμήμα του περιβόλου αυτού ενισχυόταν με ένα εξωτερικό παράλληλο τείχος αμελέστερης κατασκευής, ίσως προτείχισμα. Ιδιαίτερο στοιχείο των οχυρωματικών έργων της Ντόλιανης αποτελεί η προέκταση της οχύρωσης της ακρόπολης προς τα βορειοδυτικά σε ένα ειδος βραχίονα με δύο σκέλη, που εξασφάλιζε την απρόσκοπη πρόσβαση των κατοίκων στον ποταμό Καλαμά.

Το ψευδοϊσοδομικό σύστημα τειχοποιίας ακολουθείται στο σύνολο των αρχαίων τμημάτων της οχύρωσης με διάφορες παραλλαγές. Η κατασκευή ενισχύεται από ορθογώνιους πύργους και θλάσεις όψεων. Ο εσωτερικός οχυρωματικός περίβολος δέχτηκε πολλές επισκευές και τροποποιήσεις κατά τη μακρόχρονη κατοίκηση του οικισμού, οι οποίες πιστεύεται ότι ξεκίνησαν ήδη κατά την ελληνιστική περίοδο.

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον καθαρισμό και την αποκάλυψη της μνημειακής κεντρικής πύλης του οικισμού, η οποία σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση στο βορειοανατολικό τμήμα του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου, μεταξύ δύο ισχυρών πύργων. Η επίστεψη της πύλης ήταν τοξωτή και τα λίθινα τμήματά της, που συλλέχθηκαν σχεδόν επιφανειακά, μαρτυρούν ότι το τόξο έστεκε στη θέση του έως μία αρκετά πρόσφατη εποχή.

Μία ακόμη πύλη εξωτερικής επικοινωνίας του οικισμού βρισκόταν στο ανατολικό σκέλος του βραχίονα, ενώ έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη δύο τουλάχιστον μικρότερων πυλών στον εσωτερικό οχυρωματικό περίβολο. Σε κάποια από τις μεταγενέστερες φάσεις χρήσης του χώρου κλείστηκε και αχρηστεύθηκε η νότια πύλη και τροποποιήθηκε η πύλη της βορειοανατολικής πλευράς.

Ο αρχαίος οικισμός έως και την ελληνιστική εποχή εκτείνεται κατά κύριο λόγο στην κορυφή του υψώματος εντός των τειχών της ακρόπολης, ενώ στην περιοχή μεταξύ των δύο οχυρωματικών περιβόλων η κατοίκηση ήταν ίσως λιγότερο συστηματική. Η ακρόπολη φαίνεται ότι κατοικήθηκε διαχρονικά έως και τη μεταβυζαντινή περίοδο.

Τμήμα του πολεοδομικού ιστού της αρχαίας πόλης ερευνήθηκε στο βορειοανατολικό τμήμα της ακρόπολης. Στο φως ήρθε μια κεντρική οδός και κατά μήκος αυτής δύο τουλάχιστον διαδοχικές οικίες, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλεται στενωπός. Τα κτίρια παρουσιάζουν επάλληλες οικοδομικές φάσεις, που ξεκινούν από την ελληνιστική εποχή και φτάνουν τουλάχιστον μέχρι τα τέλη της ρωμαϊκής περιόδου.

Επιπλέον στοιχεία για τη ζωή του οικισμού την ελληνιστική εποχή προήλθαν από την ανασκαφή σωστικού χαρακτήρα στο κύριο νεκροταφείο του οικισμού, που διεξήγαγε η Εφορεία το 2005. Παράλληλα, συστάδες ελληνιστικών τάφων έχουν εντοπιστεί και σε άλλα σημεία της ευρύτερης περιοχής γύρω από την αρχαία πόλη.

Αρχαιολογικός χώρος Ντόλιανης
Εργασίες ανάδειξης και νέα αρχαιολογικά δεδομένα

Γύρω στο 10ο - 11ο μ.Χ. αι., το αρχαίο νεκροταφείο στους πρόποδες του γειτονικού λόφου επαναχρησιμοποιείται και επεκτείνεται. Στην ίδια εποχή ανήκουν πιθανόν τα κατάλοιπα μιας μικρής μονόχωρης εκκλησίας, που σώζονται επάνω στο δυτικό πύργο της κύριας πύλης της οχύρωσης. Στον περιβάλλοντα χώρο του μεταφέρεται την υστεροβυζαντινή περίοδο το νεκροταφείο του οικισμού. Από το νεκροταφείο αυτό έχουν ερευνηθεί περισσότεροι από 100 τάφοι, από τους οποίους ελάχιστοι απέδωσαν ευρήματα. Ενδεικτική για τη χρονολόγηση του νεκροταφείου είναι η ανεύρεση χάλκινων νομισμάτων της εποχής της Φραγκοκρατίας (14ος - 15ος αι.).

Με τη βυζαντινή φάση του οικισμού συνδέονται ακόμη ένας μεμονωμένος παιδικός τάφος στο χώρο της ακρόπολης και δύο κεραμικοί κλίβανοι στην ευρύτερη περιοχή της κύριας πύλης της οχύρωσης.

Στα τέλη, πιθανότατα, της βυζαντινής περιόδου πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες επεμβάσεις στον εσωτερικό οχυρωματικό περίβολο και κατασκευάστηκαν άνδηρα για την ενίσχυση της αμυντικής ικανότητας της νότιας οχύρωσης.

Την ίδια περίοδο χρονολογείται, πιθανότατα, και ο πύργος που σώζεται σε περίοπτη θέση στο υψηλότερο σημείο του υψώματος. Ύστερα από την απομάκρυνση του καταπεσμένου οικοδομικού υλικού από το εσωτερικό του, διαπιστώθηκε ότι το κτίριο πέραν του ισογείου διέθετε τουλάχιστον δύο ακόμη ορόφους. Με βάση ανάλογου χαρακτήρα κτίρια που εντοπίζονται στο θεσπρωτικό χώρο από την επόμενη οθωμανική περίοδο και φαίνεται ότι ακολουθούν την ίδια κατασκευαστική παράδοση (Πύργος Ραγίου, Κούλια Παραμυθιάς), η είσοδος βρισκόταν σε κάποιον από τους ψηλότερους ορόφους, προσβάσιμη, πιθανότατα, μέσω ξύλινης σκάλας. Το κτίριο διέθετε δεξαμενή νερού, που του προσέδιδε ακόμη μεγαλύτερη αυτονομία και αμυντική επάρκεια.

Επάνω στον νοτιοανατολικό πύργο της εσωτερικής οχύρωσης διατηρούνται τα κατάλοιπα ενός τετράπλευρου κτίσματος, τις πλευρές του οποίου διαμορφώνουν τετράγωνοι ασβεστόχιτοι πεσσοί, που υποστήριζαν τοξωτά ανοίγματα. Αποτελούσε τμήμα ενός ευρύτερου οικοδομικού συγκροτήματος κοινόχρηστου χαρακτήρα, που καταλάμβανε το νότιο άκρο της ακρόπολης και χρησιμοποιήθηκε επί μακρόν κατά την οθωμανική περίοδο. Η διάταξη των κτιρίων του συγκροτήματος και η αρχιτεκτονική μορφή τους παραπέμπουν σε μουσουλμανικό τέμενος.

Εκτεταμένα οικιστικά κατάλοιπα της υστεροβυζαντινής και οθωμανικής περιόδου, ορατά σε όλη την έκταση της ακρόπολης και κατά τόπους στις πλαγιές του υψώματος, μαρτυρούν την ύπαρξη μίας μικρής σε μέγεθος αλλά ακμαίας αγροτικής κοινότητας στη θέση του αρχαίου οικισμού την περίοδο αυτή.

Τον οικισμό διέσχιζε δίκτυο μονοπατιών, ενώ κέντρο του αποτελούσε κυκλικό αλώνι - πλατεία. Οι κατοικίες ήταν λιθόκτιστες με χρήση σαθρού

κονιάματος, το οποίο έχει αποπλυθεί από το σύνολο σχεδόν των τοίχων δίνοντας την εντύπωση ξερολιθιάς. Τα κτίρια διέθεταν συνήθως δύο ορόφους και είχαν εσωτερικό αποχωρητήριο και ευρύχωρη αυλή με βοηθητικούς χώρους για την εξυπηρέτηση των αναγκών του αγροτικού πληθυσμού.

Οι εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου βρίσκονται πλέον στο τελικό τους στάδιο. Μετά τη λήξη του έργου "Ανάδειξη - ανάπλαση αρχαιολογικών χώρων Ελέας και Ντόλιανης", πραγματοποιείται, με χρηματοδότηση και πάλι από το Π.Ε.Π. Ηπείρου και χρονικό ορίζοντα το καλοκαίρι του 2008, μία σειρά συμπληρωματικών επεμβάσεων σε πολύ σημαντικά τμήματα του οχυρωμένου οικισμού, που δεν είχαν συμπεριληφθεί στον αρχικό σχεδιασμό των εργασιών: αποκατάσταση της τοξωτής επίστεψης της κύριας πύλης και ενός εκ των νεότερων κτιρίων της ακρόπολης, μικροστερεώσεις στην εξωτερική, κυρίως, οχύρωση και στον πύργο της ακρόπολης και τοποθέτηση θεατρικής κατασκευής στο χώρο του αλωνιού.

Με τη ολοκλήρωση των εργασιών αυτών θεωρούμε ότι θα έχει πλέον επιτευχθεί ο αρχικός μας στόχος: εξασφάλιση της επισκεψιμότητας και προστασία των μνημείων του χώρου και, παράλληλα, δημιουργία ενός ελκυστικού αρχαιολογικού προορισμού για κάθε επισκέπτη.

Αστέριος Αηδόνης
Ανέστης Εμμανουήλ
Ανθρωπολόγοι ΛΒ' Ε.Π.Κ.Α.

ΝΤΟΛΙΑΝΗ: Η ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΝΕΚΡΟΠΟΛΗ

Εισαγωγή

Στην προσπάθεια κατανόησης του πολιτισμικού μας παρελθόντος, τα οστά αποτελούν τη σημαντικότερη πηγή πληροφοριών σε ότι αφορά τους κατεξοχήν δημιουργούς και φορείς του πολιτισμού. Τους ανθρώπους, δηλαδή, που έζησαν στους χώρους που ανασκάπτουμε, βίωσαν τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές που ερευνούμε, ήταν μάρτυρες των ιστορικών γεγονότων που μελετάμε και χρήστες των ευρημάτων που σήμερα εκθέτουμε στα μουσεία.

Η μελέτη του οστεολογικού υλικού που προκύπτει από μια ανασκαφική έρευνα, αποσκοπεί στο να συμπληρώσει και να προεκτείνει τη γνώση μας, με την πληρέστερη κατανόηση της δομής και της λειτουργίας των κοινωνιών του παρελθόντος, καθώς και τη διερεύνηση του βιολογικού υπόβαθρου των πληθυσμών αυτών, όπως αυτό εκφράζεται στο σκελετό. Ασθένειες καθώς και το γενικό επίπεδο υγείας, η σωματική καταπόνηση και τα τραύματα είναι χαρακτηριστικά δηλωτικά του τρόπου ζωής. Η διερεύνηση της δημογραφικής δομής είναι επίσης εφικτή μέσω της παλαιοδημογραφικής ανάλυσης των σκελετικών αυτών πληθυσμών. Η μελέτη μετρικών και επιγενετικών χαρακτήρων μπορεί να αποδώσει χρήσιμα στοιχεία για τη βιολογική συγγένεια και τις μετακινήσεις πληθυσμών, που μπορούν να ερευνηθούν παράλληλα με τη μελέτη της διασποράς συγκεκριμένων πολιτισμικών χαρακτηριστικών.

Το κοινωνικό-πολιτισμικό και το βιολογικό υπόβαθρο ενός πληθυσμού είναι παράγοντες που δεν εξελίσσονται ανεξάρτητα στο χώρο και το χρόνο. Άλλαγές στην κοινωνική, την οικονομική και την πολιτισμική οργάνωση ενός πληθυσμού είναι δυνατό να συνοδεύονται από μικροεξελικτικές αλλαγές στη βιολογική του δομή. Αν σ' αυτά συνυπολογιστεί και η επίδραση του περιβάλλοντος, τότε συμπληρώνονται οι δομικές μεταβλητές της συγκρότησης, της λειτουργίας και της εξέλιξης των κοινωνιών. Οι διαδικασίες αυτές είναι πολυπαραγοντικές και προφανώς μη γραμμικές. Η ερμηνεία των δεδομένων δεν επιδέχεται απόλυτες απαντήσεις, ενώ σε πολλές περιπτώσεις γεννά νέα ερωτήματα. Ωστόσο η διεπιστημονική προσέγγιση προσφέρει περισσότερα αναλυτικά εργαλεία, ευρύτερη

αντίληψη και τη δυνατότητα να διαπραγματευτούμε τα ερωτήματα που εγείρονται σε ένα πλαίσιο ολιστικό, με σκοπό την προσέγγιση των αρχαιολογικών πληθυσμών όχι μόνο μέσα από τις πολιτισμικές τους εκφράσεις, αλλά και μέσω της μελέτης των βιοκοινωνικών συνιστώσων που οδήγησαν σ' αυτές.

Ιστορικό και Χρονολογικό Πλαίσιο

Μεταξύ του 13ου και του 16ου αιώνα, η Ήπειρος υπήρξε πεδίο αλλεπάλληλων συγκρούσεων και πολιτικών ανακατατάξεων. Βυζαντινοί, Ενετοί, Φράγκοι και Σέρβοι αντιμάχονται για τον έλεγχό της, ενώ παράλληλα αλβανικές πληθυσμιακές ομάδες αρχίζουν να εγκαθίστανται στην περιοχή. Με την τουρκική κατάκτηση κατά το 15ο αιώνα, όλη η βυζαντινή Βαγενετία γίνεται σταδιακά μέρος της οθωμανικής αυτοκρατορίας και εντάσσεται στο σύστημα δημόσιας διοίκησης. Οι επικείμενοι Τουρκο-Ενετικοί πόλεμοι (1463-1669) θα συνεχίσουν να προκαλούν πολιτικές αναταραχές στην περιοχή, κυρίως στην παράκτια ζώνη της Ήπειρου. Διαδοχικές συγκρούσεις, πολιτική αστάθεια και μετακινήσεις πληθυσμών χαρακτηρίζουν το κοινωνικοπολιτικό και ιστορικό πλαίσιο της Υστερο-βυζαντινής Ντόλιανης.

Τα αρχαιολογικά δεδομένα τεκμηριώνουν τη χρήση της αρχαίας ακρόπολης από τη Μέση ως και τη Μεταβυζαντινή περίοδο. Το 2000 η διάνοιξη του δρόμου προς τη γέφυρα του ποταμού Καλαμά οδήγησε στον εντοπισμό του νεκροταφείου της μέσης βυζαντινής φάσης του οικισμού στους πρόποδες του γειτονικού λόφου. Κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο που εξετάζουμε, το νεκροταφείο μεταφέρθηκε στην περιοχή γύρω από το ναό που εδράζεται στο δυτικό πύργο της βόρειας κύριας πύλης του εξωτερικού περιβόλου της αρχαίας οχύρωσης.

Δολιανοί-Dulyani-Ντόλιανη

Ο οικισμός αναφέρεται ως Δολιανοί σε χρυσόβουλο του 1361, που εκδόθηκε από το Συμεών Παλαιολόγο και το οποίο υπογράφει ως αυτοκράτορας των Ελλήνων και των Σέρβων. Σ' αυτό υπάρχει εκτεταμένος κατάλογος γαιών που περιλαμβάνει μεγάλο τμήμα της Ήπειρου, των οποίων η ιδιοκτησία και η νομή παραχωρείται στον Ιωάννη Τσαφά Ορσίνι.

Η ύπαρξη του οικισμού κατά τα πρώτα έτη της οθωμανικής κατοχής επιβεβαιώνεται από οθωμανικό έγγραφο, που συντάχθηκε το 1431. Το έγγραφο αυτό, που επιβεβαιώνει την παγίωση της οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή και την ένταξή της στο σύστημα δημόσιας διοίκησης, αποτελεί ουσιαστικά φορολογικό κατάλογο που αναφέρει τον αριθμό των οικογενειών και τα ποσά που αναλογούν σε κάθε οικισμό. Η Ντόλιανη, υπαγόμενη στο βιλαέτι της Βαγενετίας, αναφέρεται ως Dulyani, μαζί με άλλους οικισμούς της Θεσπρωτίας, όπως το Φοινίκι (Finiki), η Σίδερη (Siderey), η Σαγάδα (Sayade), η Μαζαρακιά (Mazarak) κ.α. Είναι μια από τις μικρότερες κοινότητες της περιοχής αποτελούμενη από οκτώ οικογένειες και μια χήρα, γεγονός που σημαίνει ότι ο πληθυσμός της δεν πρέπει να ξεπερνούσε τους

60-65 κατοίκους αν υποθέσουμε ότι κάθε οικογένεια αποτελούνταν από 5-7 μέλη.

Η Υστεροβυζαντινή νεκρόπολη

Κατά τη διάρκεια των εργασιών ανάδειξης στον αρχαιολογικό χώρο της Ντόλιανης, τους θερινούς μήνες του 2005, αποκαλύφθηκε περιμετρικά του ναού στη βόρεια κύρια πύλη της εξωτερικής οχύρωσης, πολυάριθμο σύνολο κιβωτιόσχημων κυρίως τάφων της Υστεροβυζαντινής περιόδου, κατασκευασμένων από αδρές ασβεστολιθικές πλάκες. Συνήθως δύο λίθοι ήταν τοποθετημένοι αμφοτερόπλευρα του κρανίου, που σε ορισμένες περιπτώσεις ήταν καλυμμένο με κέραμο που έφερε υποτυπώδη διάκοσμο. Τμήμα κεράμου ή ακατέργαστης πλάκας τοποθετούταν και κάτω από το κρανίο ως προσκέφαλο. Στους περισσότερους από τους τάφους των ενηλίκων και σε μερικούς τάφους ανηλίκων, εντοπίστηκε τμήμα κεραμιδιού, τοποθετημένο στο στήθος. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε ύππια-εκτεταμένη στάση με άνω άκρα διπλωμένα στο στήθος και προσανατολισμό Α-Δ. Οι τάφοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν ακτέριστοι. Οι ενταφιασμοί ακολουθούν ένα πολύ χαρακτηριστικό τυπικό με ελάχιστες παρεκκλίσεις και δε φαίνεται να υπάρχει κάποιο στοιχείο κοινωνικής διαφοροποίησης, παρά το γεγονός ότι η βιοκοινωνική ανάλυση του πληθυσμού δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη.

Παλαιοδημογραφική ανάλυση

Η παλαιοδημογραφική ανασύνθεση ενός αρχαιολογικού σκελετικού πληθυσμού εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ακρίβεια στο προσδιορισμό του φύλου και κυρίως της ηλικίας. Και ενώ για τα ανήλικα άτομα, οι μέθοδοι προσδιορισμού της ηλικίας είναι σχετικά ακριβείς καθώς βασίζονται σε διαδικασίες που ελέγχονται κυρίως γενετικά, στους ενήλικους η διαδικασία αυτή είναι πιο περίπλοκη. Οι μακροσκοπικές τεχνικές που έχουν αναπτυχτεί και έχουν διαφορετικά ποσοστά ακρίβειας, στοχεύουν να υπολογίσουν την ηλικία με την εξέταση των μορφολογικών και των εκφυλιστικών αλλαγών που εμφανίζονται στο σκελετό και τη συσχέτιση αυτών των αλλαγών με την ηλικία.

Οι διαδικασίες αυτές ωστόσο επηρεάζονται άμεσα από τη πληθυσμιακή ποικιλομορφία, το περιβάλλον, τη διατροφή, τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και τις ασθένειες, παράγοντες για τους οποίους η γνώση μας σε περιπτώσεις αρχαιολογικών πληθυσμών είναι περιορισμένη αν όχι ελλιπής. Η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος είναι επίσης ένα στοιχείο που μπορεί να επηρεάσει την ερμηνεία των δεδομένων. Το μικροκλίμα του τάφου και το pH του εδάφους επηρεάζουν τη διατήρηση των οστών, ειδικά των νεογνών και των παιδιών. Επίσης, πολιτισμικοί και κοινωνικοί παράγοντες, διαφοροποιήσεις στα ταφικά έθιμα, αλλά και η ανασκαφική μεθοδολογία και πρακτική, θα μπορούσαν να προκαταλάβουν το δείγμα.

Ντόλιανη: Η υστεροβυζαντινή νεκρόπολη

Το υπό μελέτη ταφικό σύνολο αποτελεί μέρος του Υστερο-βυζαντινού νεκροταφείου. Σε σύνολο 98 ταφών που εξετάστηκαν, οι 61 περιείχαν έναν σκελετό (62,24%), σε 20 εντοπίστηκαν σκελετοί δύο ατόμων (20,41%) και σε 8 τριών (8,16%). Σε εννέα τάφους (9,18%), ελάχιστος αριθμός ατόμων ήταν τέσσερα έως επτά. Συνολικά αναγνωρίστηκαν οστά που ανήκουν σε τουλάχιστον 170 σκελετούς των οποίων η διατήρηση καθώς και η αντιπροσώπευση των οστών κυμαίνεται από θραύσματα οστών ως και πλήρεις σκελετούς σε άριστη κατάσταση.

Η ηλικία των ανήλικων βασίστηκε κυρίως στο σχηματισμό και την έκφυση των δοντιών, το βαθμό συνοστέωσης των επιφύσεων και το μήκος της διάφυσης των μακρών οστών. Οι σκελετοί τοποθετήθηκαν σε ηλικιακές ομάδες των 5 ετών. Για τους ενήλικους σκελετούς η ηλικία θανάτου προσδιορίστηκε με βάση τη μορφολογία της ηβικής σύμφυσης και το βαθμό συνοστέωσης των κρανιακών ραφών. Αρχικά δημιουργήθηκαν ηλικιακές κατηγορίες 15 ετών, ενώ στις περιπτώσεις όπου η εκτίμηση ηλικίας βασίστηκε σε πολυπαραγοντικές μεθόδους τα άτομα τοποθετήθηκαν σε ηλικιακές κλάσεις των 10 ετών. Ο προσδιορισμός του φύλου βασίστηκε στα 11 φυλοσύνδετα μορφολογικά χαρακτηριστικά της λεκάνης και στα 14 του κρανίου, καθώς και στη μορφολογία του ηβικού οστού.

Από 170 σκελετούς που εξετάστηκαν, 78 (45,88%) ήταν ανήλικοι και 92 (54,12%) ενήλικοι. Το δείγμα των ενηλίκων αποτελείται από 32 γυναίκες (34,78%), 44 άνδρες (47,83%), και 16 άτομα (17,39%), όπου ο προσδιορισμός του φύλου ήταν αδύνατος (Πίνακας 1).

Έτη	Ανήλικοι		Γυναίκες		Άντρες		Αγνώστου Φύλου		Σύνολο	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
0-1	40	51%							40	23,5%
2-5	26	33%							26	15,3%
6-10	5	6%							5	2,9%
11-15	3	4%							3	1,8%
16-20	4	5%							4	2,4%
21-35			5	16%	5	11%			10	5,9%
36-50			10	31%	13	30%	4	25%	27	15,9%
50+			12	38%	23	52%	2	13%	37	21,8%
Ενήλικοι			5	16%	3	7%	10	63%	18	10,6%
Σύνολο	78	100%	32	100%	44	100%	16	100%	170	100%

Πίνακας 1. Κατά φύλο και ηλικία κατανομή του σκελετικού υλικού

A. Αιδόνης - A. Εμμανουήλ

Για να ερευνηθεί η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος κατά φύλο και ηλικία, υπολογίστηκε αρχικά η αναλογία ανηλίκων-ενηλίκων και ανδρών-γυναικών. Η αντιπροσώπευση των νηπίων στο δείγμα κρίνεται ισορροπημένη, δεδομένου ότι η κατηγορία ηλικίας 0-5 αποτελεί το 84% των ανηλίκων ή 38,8% του συνολικού σκελετικού δείγματος. Αυτό αντιστοιχεί σε 80 ανηλίκους για κάθε 100 ενήλικες, εντυπωσιακά υψηλή αναλογία για τα σύγχρονα δεδομένα αλλά δεν εκπλήσσει σε σχέση με τα δεδομένα που αφορούν πληθυσμούς από τους προϊστορικούς έως και τους προβιομηχανικούς χρόνους. Η αναλογία φύλων υπολογίστηκε σε 137,5 άντρες για κάθε 100 γυναίκες (ή 58% άνδρες και 42% γυναίκες), η οποία αποκλίνει αρκετά από το αναμενόμενο 100/105:100.

Για τον υπολογισμό των παραμέτρων του πίνακα επιβίωσης, τα άτομα διανεμήθηκαν στατιστικά σε κοορτές των 5 ετών (Πίνακας 2). Πρέπει να σημειωθεί ότι για τη δημογραφική ανάλυση προϋποθέτουμε ότι ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού ήταν ίσος με μηδέν και δεν επηρεάστηκε από μεταναστευτικές κινήσεις. Οι όροι αυτοί αν και σπάνια ανταποκρίνονται σε πραγματικές συνθήκες, ειδικά για μεγάλα χρονικά διαστήματα, είναι λογικό να αντιπροσωπεύουν το μέσο όρο του ρυθμού αύξησης, καθώς κατά τη δι-

Ηλικιακή ομάδα x	Αριθμός θανάτων Dx	Ποσοστό θανάτων dx	Ποσοστό επιβίωσης lx	Πιθανότητα θανάτου qx	Προσδοκώμενο ζωής ex
0-1	40,00	23,53	100,00	0,24	28,57
2-5	26,00	15,30	76,47	0,20	36,21
6-10	5,00	2,94	61,17	0,05	40,77
11-15	3,00	1,76	58,23	0,03	37,70
16-20	4,00	2,35	56,46	0,04	33,80
21-25	7,00	4,12	54,11	0,08	30,16
26-30	4,00	2,35	49,99	0,05	27,44
31-35	4,50	2,65	47,64	0,06	23,67
36-40	10,94	6,44	44,99	0,14	19,92
41-45	10,94	6,44	38,56	0,17	17,83
46-50	7,11	4,18	32,12	0,13	15,90
51-55	10,31	6,06	27,94	0,22	12,90
56-60	10,81	6,36	21,88	0,29	10,78
61-65	6,66	3,92	15,52	0,25	9,17
65-70	8,16	4,80	11,61	0,41	6,43
71-75	7,66	4,50	6,81	0,66	4,19
76-80	3,92	2,30	2,30	1,00	2,50
Σύνολο	170	100,00%			

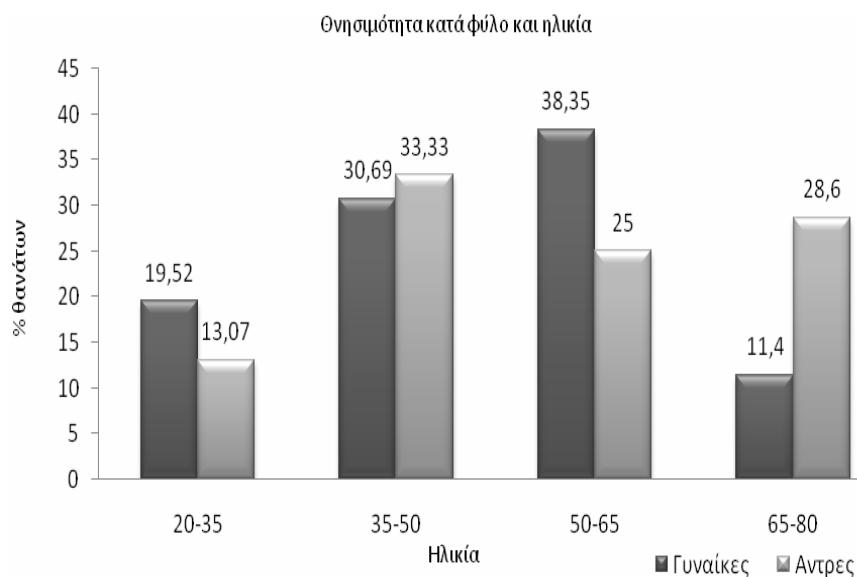
Πίνακας 2. Πίνακας επιβίωσης του σκελετικού πληθυσμού της Ντόλιανης

άρκεια χρήσης του νεκροταφείου, τα διαφορετικά ποσοστά, θετικά και αρνητικά, που βίωσε ο πληθυσμός, τελικά θα έχουν αποτέλεσμα πολύ κοντά στο μηδέν.

Το προσδοκώμενο ζωής στη γέννηση (e0) υπολογίστηκε σε 28,57 έτη. Η πιθανότητα του θανάτου (qx) δείχνει υψηλή θνησιμότητα βρεφών ως το 10 έτος που μειώνεται μετά από το 50 έτος και έπειτα βαθμιαία αυξάνεται μετά από το 350 έτος. Αξίζει να σημειωθεί ότι αν ένα νεογέννητο κατορθώσει να επιβιώσει ως το 50 έτος της ηλικίας του, αναμένεται να ζήσει για επιπλέον 40 έτη. Η θνησιμότητα των ανηλίκων είναι 23,53% στο πρώτο έτος ζωής, μειώνεται σε 15,3% μεταξύ 2-5 ετών και στη συνέχεια πέφτει στο 2,94% στην ηλικία 6-10. Το συνολικό ποσοστό των ατόμων κάτω από 20 ετών είναι 45,88%.

Η υψηλή βρεφική θνησιμότητα σε σκελετικά σύνολα αποδίδεται κυρίως σε επιπλοκές κατά τη διάρκεια της κύησης και του τοκετού. Παράλληλα ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες, περιβαλλοντικοί, νοσογόνοι και κοινωνικοοικονομικοί, όπως η διάρκεια του θηλασμού αλλά και η ποιότητα της διατροφής των γυναικών κατά τη κύηση και τη γαλουχία, καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την επιβίωση και την ανάπτυξη των βρεφών. Ο αντίκτυπος της υψηλής θνησιμότητας που παρατηρείται στη κοορτή 0-5 θα μπορούσε να επηρεάσει τη δημογραφική δομή της κοινότητας και κυρίως τον πληθυσμό των γυναικών, καθώς μπορεί να οδηγήσει σε μικρότερα διαστήματα μεταξύ των κυήσεων. Αυτό στη συνέχεια αυξάνει τον κίνδυνο των επιπλοκών στη κύηση και το τοκετό, επιβαρύνοντας το επίπεδο υγείας των γυναικών που βρίσκονται σε αναπαραγωγική ηλικία.

Κατά τη κατανομή των ενήλικων ατόμων κατά φύλο και σε διαστήματα ηλικίας των 15 ετών, παρατηρήθηκαν διαφοροποιήσεις στο μοντέλο θνησιμότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών (γράφημα 1). Οι άνδρες 21-35 ετών αποτελούν το 13% του συνολικού ανδρικού πληθυσμού ενώ οι γυναίκες της ίδιας ηλικίας αποτελούν το 19,5%. Στο επόμενο διάστημα 36-50 ετών η θνησιμότητα αυξάνεται και για τα δύο φύλα σε 30,7% για τις γυναίκες και 33,35% για τους άνδρες. Πρέπει να σημειωθεί ότι η ανδρική θνησιμότητα σε αυτή την ηλικιακή ομάδα, παρουσιάζει διπλάσια αύξηση από τη γυναικεία, σε σχέση με τα ποσοστά που παρουσιάζουν τα δύο φύλα στην ηλικιακή ομάδα 21-35 ετών. Εμφανής διαφοροποίηση υπάρχει και στις επόμενες κατηγορίες, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό των γυναικών φτάνει στην ηλικιακή κατηγορία των 50-65 ετών αλλά ελάχιστες το ξεπερνούν, σε αντίθεση με τους άντρες όπου ένα σημαντικό ποσοστό ζει πλέον των 65 χρόνων. Τα αυξημένα ποσοστά θνησιμότητας σε σχέση με τους άντρες που παρατηρήθηκαν στις γυναίκες 20-35 ετών, ο μικρότερος μέσος όρος ζωής και η μικρότερη πιθανότητα να φτάσουν στη γηραιότερη ηλικιακή ομάδα είναι ενδεικτικά στοιχεία της μεγαλύτερης επιβάρυνσης που βίωναν οι γυναίκες στις προβιομηχανικές κοινωνίες.

Γράφημα 1. Κατά φύλο και ηλικία κατανομή της θνησιμότητας

Η περίπτωση του τάφου 81α

Η συνολική θεώρηση του πληθυσμού της Ντόλιανης παρέχει στοιχεία για την δομή και την οργάνωση της κοινότητας, όπου κάθε σκελετός αποτελεί σημαντική ψηφίδα στην προσπάθεια ανασύνθεσης της εικόνας της. Αν θέλαμε να εστιάσουμε σε καθένα από τα κάποτε ενεργά μέλη του οικισμού, δε θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε στην ταφή 81α, η οποία ανήκει σε νεαρό άντρα, ηλικίας περίπου 25 ετών, με εύρωστη σωματική διάπλαση. Γενικά, η παλαιοπαθολογική ανάλυση των σκελετικών πληθυσμών αποσκοπεί στη διερεύνηση του επιπέδου υγείας, μέσω της μελέτης των ασθενειών και των τραυμάτων που είναι δυνατό να εντοπιστούν στα οστά. Ειδικά, η μελέτη των τραυμάτων μπορεί να αποδώσει σημαντικές πληροφορίες για το κατά πόσο αυτά είναι αποτέλεσμα εργασιακής επιβάρυνσης, ατυχημάτων ή άσκησης βίας. Στην περίπτωση του τάφου 81α, ο καθαρισμός, η αποκατάσταση και η παλαιοπαθολογική ανάλυση του σκελετού αποκάλυψε ένα χαρακτηριστικό περιστατικό διαπροσωπικής βίας.

Στο σκελετό, εντοπίστηκε περιθανάτιο κάταγμα στα ρινικά οστά και τραύμα από τέμνον όργανο στα οστά του αριστερού πήχη, το οποίο διαπέρασε την ωλένη και έπληξε μερικώς την κερκίδα. Τα τραύματα που εντοπίζονται συνήθως στο μέσο τμήμα της διάφυσης της ωλένης, είναι χαρακτηριστικά τραύματα άμυνας και αποδίδονται στην προσπάθεια του

αμυνόμενου να προφυλαχτεί από το χτύπημα. Επίσης στο κρανίο εντοπίστηκε καίριο και πιθανόν θανατηφόρο πλήγμα από τέμνον όργανο, το οποίο το διαπέρασε πλήρως και απέσπασε τμήμα του βρεγματικού και του κροταφικού οστού. Τα αλλεπάλληλα χτυπήματα από τέμνον όργανο που εντοπίστηκαν στον αυχένα και την κάτω γνάθο οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ακολούθησε προσπάθεια αποκεφαλισμού του ατόμου.

Ο αποκεφαλισμός αν και δεν είναι σύνθετες εύρημα σε σκελετικούς πληθυσμούς είναι γνωστό ότι εφαρμοζόταν είτε ως μέσο θανατικής ποινής είτε ως ακραία έκφραση άσκησης βίας. Η ανάλυση του τύπου, της μορφολογίας και της κατανομής των χτυπημάτων είναι σημαντική για την ερμηνεία των δεδομένων. Θεωρητικά αν ο αποκεφαλισμός επιβλήθηκε ως ποινή, τα αναμενόμενα ευρήματα θα ήταν ένα καίριο πλήγμα στο ύψος των αυχενικών σπονδύλων A4-A5. Αντίθετα στην περίπτωση του 81α, εντοπίστηκαν τραύματα στον αριστερό πήχη, το κρανίο και αλλεπάλληλα χτυπήματα στον αυχένα, στο ύψος των σπονδύλων A2-A3. Ορισμένα από αυτά έπληξαν την κάτω γνάθο αλλά και την αριστερή μαστοειδή απόφυση του κρανίου. Η ακολουθία και η κατανομή των τραυμάτων ισχυροποιεί το ενδεχόμενο ο αποκεφαλισμός να ήταν αποτέλεσμα βίαιης συμπλοκής παρά να οφείλεται σε επιβολή ποινής.

Ο αρχαιολογικός χώρος της Ντόλιανης αποτελεί μια από τις πιο ενδιαφέρουσες περιπτώσεις για τη μελέτη της εξέλιξης των αρχαιολογικών πληθυσμών. Η διαχρονικότητα της κατοίκησης του οικισμού αλλά και της ευρύτερης περιοχής του μέσου Καλαμά, μπορεί να αποτελέσει σημαντικό αρχείο πληροφοριών για τη βιοαρχαιολογική εξέταση των πληθυσμών της Θεσπρωτίας. Η διάσωση, η προστασία, η τεκμηρίωση, η μελέτη και η προβολή του ανθρωπολογικού υλικού, παρέχει τη δυνατότητα τα αρχαιολογικά και τα ανθρωπολογικά δεδομένα να εξεταστούν παράλληλα σε μια προσπάθεια διεπιστημονικής προσέγγισης των ανασκαφικών ευρημάτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχαίες πηγές

1. Polivius, Historiae, 30, 15.
2. Livius, 43, 21 και 45, 26.

Γενική βιβλιογραφία

1. Αραβαντινός Σ., Χρονογραφία της Ηπείρου των τε όμορων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών, Τόμος Β, Αθήνα 1856.
2. Βλαχοπούλου-Οικονόμου Αμαλία, Επισκόπηση της τοπογραφίας της αρχαίας Ηπείρου, Ιωάννινα 2003.
3. Βοκοτοπούλου Ι., Βίτσα, Αθήνα 1986.
4. Δάκαρης Σ., Θεσπρωτία, Αθήνα 1972.
5. Hammond N. G. L., Epirus, London 1967.
6. Inalcik Halic, Hicri 835 Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara 1954.
7. Κοσμική Μεσαιωνική Αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια 1300 - 1500 και Διατήρησή της, Θεσσαλονίκη 1999 (Πρακτικά Συνεδρίου).
8. Λάμπρου Β., Φανοτή-Ντόλιανη: Έρευνα και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου, Ηπειρωτικά Χρονικά 40, Ιωάννινα 2006, 226-227.
9. Μουσελίμης Σ. Γ., Αρχαιότητες της Θεσπρωτίας, Γιάννενα 1980.
10. Nicol, D. Το Δεσποτάτο της Ηπείρου 1267-1479. Μια συνεισφορά στην ελληνική Ιστορία κατά το Μεσαίωνα, Αθήνα, 1991.
11. Πρέκα - Αλεξανδρή Κ., Αρχαιολογικό Δελτίο 50 (1995), Χρονικά Β2, 442 - 444.
12. Ρήγινος Γ., Αρχαιολογικό Δελτίο 54 (1999) Χρονικά Β1, 503 - 505.
13. Ρήγινος Γ., Αρχαιολογικό Δελτίο 55 (2000) - 61 (2006), Χρονικά (υπό έκδοση).
14. Σάρρας Γ., Η Θεσπρωτία δια μέσου των αιώνων 40.000 π.Χ. μέχρι σήμερα, Αθήνα 1998.
15. Ψιμούλη Β., Σούλι και Σουλιώτες, Αθήνα 2005.

Ειδική βιβλιογραφία

1. Aidonis A. - Emmamouil A., The People of Doliani: An Approach to the Paleodemography of the Late Byzantine Cemetery, Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens 2008 (in press).
2. Brooks S.T. - Suchey J.M.; Skeletal age Determination Based on the Os Pubis: A Comparison of the Ascadi-Nemeskeri and Suchey-Brooks Methods, Human Evolution 5 (1990), 227-238.
3. Buikstra J. E. - Ubelaker D. H., Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains, Arkansas Archaeological Survey Research Series 44 (1994).
4. Champerlain A., Demography in Archaeology, New York, 2006.
5. Ferembach D., I. Schwidetzky, M. Stloukal, Recommendations for age and sex diagnoses of skeletons, Journal of Human Evolution 9 (1980), 517-549.

6. Hassan F. A., Demographic Archaeology, New York, 1981.
7. Jakes M., Paleodemography: Problems and Techniques in S. R. Saunders and M. A. Katzenberg (eds), *Skeletal Biology of Past Peoples: Research Methods*, New York, 1992.
8. Lovejoy C.O., Meindl R.S., Pryzbeck T.R., Barton T.S., Heiple K.G and Kotting D., Paleodemography of the Libben Site, Ottawa, Ohio, *Science* 198 (1977), 291-293.
9. Meindl R. S. and Lovejoy C. O., Ectocranial Suture Closure: A Revised Method for the Determination of Skeletal Age at Death Based on the Lateral-Anterior Sutures, *American Journal of Physical Anthropology* 68 (1985), 57-66.
10. Phenice T. W., A newly developed visual method of sexing os pubis, *American Journal of Physical Anthropology* 30, 1969, 298-301.
11. Scheuer L. - Black S., *Developmental Juvenile Osteology*, London 2000.
12. Waldron T., *Counting the Dead. The Epidemiology of Skeletal Populations*, Chichester, 1994.
13. White T. D., *Human Osteology*, Academic Press, San Diego, 2000, (2nd edition).

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Ο αρχαιολογικός χώρος της Ντόλιανης πριν και μετά τις εργασίες ανάδειξης.

Το βόρειο τμήμα της αρχαίας οχύρωσης (εσωτερικός οχυρωματικός περίβολος).

Μεταγενέστερες επεμβάσεις στο βορειοανατολικό τμήμα του εσωτερικού οχυρωματικού περιβόλου.

Η κύρια πύλη της αρχαίας οχύρωσης.

Το βορειοανατολικό τμήμα του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου.

Η νεότερη δυτική οχύρωση και τμήμα της διαδρομής περιήγησης.

Ο πύργος της ακρόπολης και κτίρια του νεότερου οικισμού.

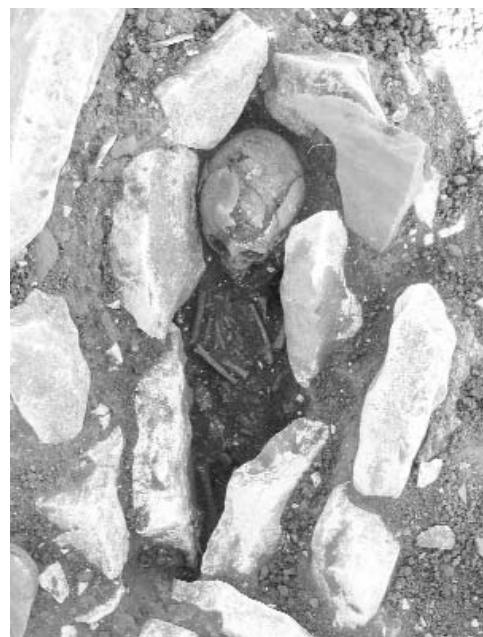
Η νότια οχύρωση με τα μεταγενέστερα άνδηρα και το “κτίριο με τα τοξωτά ανοίγματα”.

Το οικοδομικό συγκρότημα του “κτιρίου με τα τοξωτά ανοίγματα”.

Ταφές ενηλίκων.

Παιδική ταφή.
Ταφές από το μεσοβυζαντινό νεκροταφείο

Κάνθαρος αρχαϊκής περιόδου από τον τάφο 9.

Ειδώλιο πτηνού από την ακρόπολη.

Ταφικό αγγείο ελληνιστικής περιόδου από τον τάφο 10.

Χάλκινο ρωμαϊκό νόμισμα.

Μεταλλικός σταυρός από το μεσοβυζαντινό νεκροταφείο.

Ασημένιο Οθωμανικό νόμισμα.

Ευρήματα από τον αρχαιολογικό χώρο της Ντόλιανης.

